

Оригиналан научни рад

УДК 711.4(497.11)''18/19''

Original scientific work

Даница Миличић

ОСВРТ НА ДЕМОГРАФСКЕ ТОКОВЕ УРБАНИЗАЦИЈЕ КОД НАС И У СВЕТУ

Извод: Урбанизација је веома значајан фактор у демографији. Начин на који се односимо према овом проблему у великој мери ће одредити развој држава у XXI веку. До краја ове деценије више од половине светског становништва ће живети у градским насељима, чинећи човечанство претежно урбаним по први пут у историји. Међутим, већина светских градова представља велику претњу животnoj средини и не пружа ни основне услове за живот милионима људи.

Процес урбанизације је од 70-их година XX века најзначајнији фактор дистрибуције становништва Србије и један од најзначајнијих утицаја на њене демографске токове. Демографске везе се развијају различитим интензитетом и различитим токовима, али са једнаким резултатом: урбани центри постају једини полови демографског развоја. Веома интензиван раст популације која живи у градовима Србије након II светског рата је условљен миграцијама, ширењем градских области ка предграђу и трансформацијом насеља у градове, као и природним прираштајем становништва градова.

Кључне речи: становништво, демографски токови, урбанизација, свет, Србија

Abstract: Urbanization is clearly a significant factor in global demographics. How we deal with this growing trend will determine the general development of nations in the 21st Century. By the end of this decade, more than half of the world's population will live in cities, making humanity a predominantly urban species for the first time in its history. The most significant effect of population distribution in Serbia and one of the most important impulses of its demographic flows, starting from the 1970's, is the process of urbanization. Very intensive growth of population living in cities in Serbia after Second World War was caused by migrations (population movements from rural to urban areas, cities and industrial centers), by spreading city areas towards suburban areas and transformation of settlements into the cities according to the definition, and by the natural increase of city population. Urban centers are becoming the only pole of demographic development.

Key words: population, demographic aspects, urbanization, world, Serbia

Опште одлике развоја урбанизације

Урбана револуција, која је започела пре више од 200 година, представља једну од највећих револуција у историји човечанства. Део је индустријске револуције, до које је дошло средином XVIII и у првој половини

XIX века, и демографске револуције, која у Европи започиње у XIX и наставља се у првој половини XX века.¹

Урбанизација је процес који наступа као прогрес друштва, напредак свих животних делатности и развој његовог стваралачког потенцијала. Са демографског аспекта Уједињене нације урбанизацију дефинишу као: ”процес кроз који све већи део националног становништва живи у градским насељима, тј. као повећање удела лица која живе у градским насељима”.²

У дугом историјском периоду већина становништва света је живела у сеоским областима. У XIX веку јача концентрација становништва у градовима и тај процес добија на интензивности нарочито након II светског рата. Зато се XX век означава као ”век градова”.

За изучавање демографских аспеката урбанизације веома је важно питање дефиниције града и критеријума за издвајање градова и градских подручја, као и прихватање истих у националним статистичким истраживањима. С тим у вези је важна методолошка упоредивост података сукцесивних пописа у проучавању популационог развоја градова и градских подручја.

Због недостатка јединствене дефиниције града примењују се различити критеријуми. Практично свака држава развија сопствене критеријуме за издвајање градских насеља: величина популације, густина насељености, величина изграђене области, проценат људи који не зависе од пољопривреде, доступност електричне енергије, здравствених услуга, могућност образовања итд. Такве разлике отежавају поређење међу државама. Уједињене нације су дале јединствену дефиницију према којој се насеље сматра градским уколико има више од 2.500 становника.³

Демографски токови урбанизације у свету

Историјски ток процеса урбанизације се најчешће прати на основу нивоа урбанизације, тј. процента становништва које живи у градовима. Почетком XIX века само 3% светског становништва је живело у градским насељима. До 1900. године тај износ се готово упетостручио, тако да је почетком XX века 14% становништва планете живело у насељима која су имала статус градова. У свету је 1950. године од укупно 2.516,5 милиона становника у градовима живело 733,7 милиона становника, односно око 30% светске популације. Канада, Сједињене Америчке Државе, Аустралија, Нови Зеланд и европски континент

¹ Б. Ђурђевић, **Демографски развој градског и сеоског становништва**, Становништво, Центар за демографска истраживања, Институт друштвених наука, бр. 3–4 и 1–2, Београд, 1973/74, стр. 59–88.

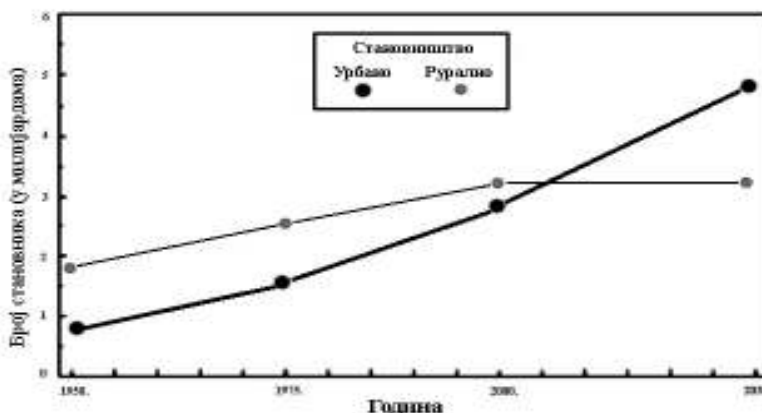
² Д. Стефановић, **Урбанизација**, Прилог истраживању међузависног развоја становништва, делатности и животне средине људи у савременом свету, Центар за анализу и пројектовање просторних система ИСПУ, Београд, 1973, стр. 1.

³ Исто.

су били најурбанизованији делови света. Удео градског становништва био је у константном порасту, тако да је 1970. године више од 1/3 светске популације живело у градским насељима, а 1990. године 45,2% становништва. На крају XX века у Европи, Северној Америци и у Аустралији са Океанијом више од 70% становништва је живело у градовима, а тој групи најурбанизованијих светских региона припада и простор Латинске Америке (Венецуела 93,7%, Чиле 88,9%, Аргентина 88,8%). Истовремено знатан број држава је практично неурбанизован (Камбоџа 14%, Непал 14%, Уганда 13%, Руанда 11%, Бурунди 7%).

На почетку новог миленијума свет се суочио са неочекиваним урбаним порастом, а резултат тога је да готово половина светског становништва живи у насељима која имају статус града. Према подацима Уједињених нација 2000. године број градских житеља достигао је 3.197,6 милиона, што је готово за 700 милиона више него што је 1950. године било укупно становника на планети.⁴

Степен урбанизације земаља у развоју мењао се сличним темпом у периоду 1950–1975. године, као и степен урбанизације данас развијених земаља у периоду 1875–1900. године. Од 1950. до 1975. године удео градског становништва је у земљама у развоју порастао са 17 на 28%, а у развијеним земљама у периоду између 1875. и 1900. године са 17 на 26%. Док се између 1875. и 1900. године урбано становништво данас развијених земаља увећало за 100%, а рурално становништво за 18%, дотле је између 1950. и 1975. године у земљама у развоју пораст становништва у градовима износио 188%, а у сеоским насељима 49%.⁵

Сл. 1. – Светска урбана и рурална популација 1950–2030. године⁶

⁴ World urbanization prospects, United Nations, Geneva, 2003.

⁵ Б. Ђурђевић, наведени рад, стр. 59–88.

⁶ United Nation Population Division, 2000.

У другој половини XX века број становника градских насеља се увећао по просечној годишњој стопи од 2,6% и удвостручава се у просеку сваких 26 година. Поређења ради, укупна популација се повећава по просечној стопи од 1,75% или сваких 40 година. Између 1950. и 2000. године број становника у градовима се повећавао по стопи од 0,91% годишње. Тренутна светска стопа урбанизације је око 0,8%, и креће се од 1,6% за све афричке државе до око 0,3% за високо индустријализоване државе.

Супротно рапидном повећању концентрације људи у градовима, пораст становништва које живи у руралним областима се успорава. У сеоским насељима је 1950. године живело 1.8 милијарди људи или 7 од 10 становника света. Током протеклих 50 година рурално становништво је расло просечном стопом од 1,19% годишње и готово се број удвостручио достижући 3,2 милијарде у 2000. години. Очекује се да пораст становништва у руралним областима у наредних 30 година буде минималан, тако да ће у 2030. години број становника ових насеља бити непромењен и износиће 3,2 милијарде.

Напред наведени трендови указују да ће целокупан пораст популације бити сконцентрисан у градским насељима у наредних тридесет година. Према проценама УН до 2030. године 60% светске популације ће живети у градовима (4,9 милијарди, од 8,1 милијарди становника) и највећи пораст градског становништва ће бити забележен у државама у развоју, које ће за 30 година удвостручити своје урбано становништво (са 2 на 4 милијарде), док ће урбана популација развијених држава у истом периоду порастати са 0,9 милијарди на свега 1 милијарду. Број градског становништва света ће расти по просечној годишњој стопи од 1,8%, што је готово двоструко више у односу на очекивану стопу раста укупне популације. Са таквом стопом пораста концентрација људи у градовима ће бити двоструко већа за 38 година.⁷

Демографски токови урбанизације у Србији

Развој насељености у Србији током XIX и у првој половини XX века показује особине типичне за аграрну средину веома ниског степена урбанизације и високе аграрне пренасељености. Првим пописом становништва у Кнежевини Србији 1834. године установљено је да је 93,5% становништва живело у сеоским насељима. Почетком XX века тај број се готово незнатно смањило на 86,9%, и то обележје је задржано у централној Србији и на Косову до средине прошлог века.

Суштинске промене геополитичког, антропогеографског и економског положаја Србије кроз историју су се одражавале на развој насељености и демографска кретања. То је нарочито изражено од 50-их година прошлог века, а било је условљено пре свега убрзаном урбанизацијом и деаграриза-

⁷ World urbanization prospects, ...

цијом након II светског рата; тачније, од 60-их година XX века процес урбанизације брзо напредује са свим позитивним и негативним утицајима пре свега на размештај становништва. Као последица се на једној страни јавља демографска ерозија пространих области, а на другој страни концентрација становништва у градовима и приградским зонама са крупним структурно-динамичким променама у развоју становништва и насељености уопште и особитим демографским, просторно-демографским и етнографским кретањима.⁸

Миграције су процес који је изазвао највеће разлике у демографском развоју руралних и урбаних подручја. Овај процес преразмештаја становништва био је најинтензивнији у деценији између 1961–1971. године, а потом њихов интензитет слаби. Миграције село–град пореметиле су постојећу равнотежу и релативну независност демографског развоја ових области, стварајући са једне стране депопулацију и пражњење руралних области, а са друге акумулацију становништва у градским срединама. Интензивно и дуготрајно деловање ових процеса исцрпило је демографске могућности сеоског становништва, а услед селективности миграната по старости долази до подмлађивања становништва градова. У градове се досељава млађе средовечно, радно способно становништво, што значи да село преноси на град своју биолошку снагу. Развој насеља није био условљен размештајем природних ресурса, већ економским погодностима малог броја већих центара и њиховом политичком и територијалном улогом. Тај историјски важан преокрет имао би многе квалитативне предности да се није остваривао у условима урбанизације и на штету још увек бројно јаког али претежно старог сеоског становништва.⁹ До пораста броја градског становништва дошло је и услед природног прираштаја, али и услед промена статуса одређених насеља.

У Србији има 6.155 насеља, од којих 209 градских по правном критеријуму (132 у централној Србији, 51 у Војводини и 26 градских насеља на Косову и Метохији), а 5.946 припадају групи осталих насеља.¹⁰ По пису становништва 1991. године у градским насељима живело је 4,9 милиона становника или 50,7%, па се та година узима као историјска прекретница у развоју урбанизације у нашој држави, јер је први пут број становника у градовима премашио број сеоских житеља. Према међународним критери-

⁸ М. Радовановић, **Антропогеографске и демографске основе развоја насељености у Србији**, Зборник радова, Географски институт "Јован Цвијић" САНУ, књ. 43, Београд, 1991, стр. 61.

⁹ М. Ранчић, **Миграције, урбанизација и природно кретање становништва**, Становништво, Центар за демографска истраживања, Институт друштвених наука, бр. 1–4, Београд, 1984, стр. 5–14.

¹⁰ **Системски списак насеља по републикама и покрајинама**, Савезни завод за статистику, Београд, 2002, стр. 19–87.

јумима овај простор припада средње урбанизованим областима. Просечна стопа пораста градског становништва је 1991. године износила 3.1%, што је три пута више од раста укупног становништва Србије. У последњих 50 година XX века укупно повећање броја градског становништва је износило 3.395.000 становника или 216%.¹¹

Према последњем попису становништва 2002. године, у централној Србији и Војводини живи близу 7,5 милиона становника, од тога у градовима 4,2 милиона или 56% од укупне популације.¹² Мању концентрацију становника у градовима на европском континенту имају само Лихтенштајн (21%), Албанија (37%), Португал (36%), Босна и Херцеговина (41%) и Словенија (51%), а исти проценат становништва у градским насељима имају Хрватска и Румунија. По степену урбанизације централна Србија и Војводина се налазе на зачељу листе европских држава.¹³

У централној Србији и Војводини просечна величина сеоских насеља опада, јер је озбиљно нарушен демографски потенцијал, док просечна величина градова све успореније расте услед ослабелог извора досељавања и све мањег рађања код аутохтоног и досељеног становништва. Код Косова и Метохије ситуација је супротна, јер се из деценије у деценију градска популација непрекидно повећава под утицајем високог природног прираштаја. Најбржу стопу урбанизације има Косово и Метохија услед већ поменутог високог природног прираштаја; висока стопа досељавања у Београд и неколико већих градова условила је такође високу стопу урбанизације централне Србије, а смирен демографски развој и ниску стопу урбанизације Војводине.

Урбанизација у Србији је примарног карактера, што значи да је и даље доминантна улога постојећих градова у привлачењу становништва из околних насеља и њихов брз популациони раст. Са друге стране, секундарна урбанизација као квалитативно виши ниво, која се карактерише комплексном трансформацијом неградских у градска насеља, везана је само за најужу гравитационе области највећих урбаних центара.¹⁴

На територији централне Србије у целом послератном периоду у процесу урбанизације, а то значи и у пресељавању становништва, владала

¹¹ Упоредни преглед становништва и домаћинства 1948–1991. године и становна 1971–1991. године, Подаци по насељима и општинама, Савезни завод за статистику, Београд, 1995.

¹² У попису становништва 2002. године дошло је до промене у методологији пописивања. У састав сталног становништва улазе, осим становништва у земљи, грађани који бораве у иностранству краће од годину дана, као и страни држављани који у нашој земљи бораве дуже од годину дана.

¹³ *World urbanization prospects, ...*

¹⁴ *Становништво и домаћинства Републике Србије према попису 1991. године*, Републички завод за статистику, Београд, 1995, стр. 54.

је потпуна стихија у којој је нарочито препознатљив и најјачи ток био и остао ка Београду. По завршетку Другог светског рата у Београду је живело преко 600 хиљада становника, што је чинило око 9% укупне популације Србије. Средином шездесетих година XX века на територији града Београда живело је милион становника или 15% укупне популације Србије. Тада је у свету било више од сто градова са милионском популацијом. Према последњем попису становништва из 2002. године у Београду живи 1.576 124 становника,¹⁵ или приближно сваки пети становник централне Србије и Војводине, што је повећање од свега 24 хиљада за последњих 10 година. У истом периоду у свету је било око 350 градова са популацијом већом од милион становника.

Подаци последњег пописа становништва из 2002. године показују да се својом популационом величином, осим Београда, истичу и Нови Сад (299.294 становника), Ниш (250.518 становника) и Крагујевац (175.802 становника), као и Приштина. Концентрација разноврсних и развијених регионалних (спољних) функција у наведеним градовима имала је за последицу "усисавање", ако тако може да се каже, најспособнијих становника целе Републике Србије који желе да живе у њима. По резултатима последњег пописа становништва остали градови централне Србије и Војводине који су имали интензиван популациони пораст до последње деценије прошлог века имају веома ниску просечну годишњу стопу раста, са тенденцијом даљег смањивања.¹⁶

Danica Miličić

A REFERENCE TO THE DEMOGRAPHIC WAYS OF URBANIZATION IN OUR COUNTRY

Summary

Urbanization is one of the most significant processes affecting human societies. Until recent times, urbanization was regarded as a direct sign of modernization and development. Throughout history, industrialization and urbanization have tended to occur together. But this relationship has changed fundamentally since 1945. For the most part, cities have grown as a result of three things: "economic growth", "natural increase" and "rural-urban" migration. The recent trends shows that the number of

¹⁵ Подаци се односе на територију града Београда, коју чине следеће општине: Барајево, Вождовац, Врачар, Гроцка, Звездара, Земун, Нови Београд, Лазаревац, Младеновац, Обреновац, Палилула, Раковица, Савски Венац, Сопот, Стари Град, Сурчин и Чукарица.

¹⁶ **Национална или етничка припадност**, Подаци по насељима, књ. 1, Републички завод за статистику Србије, Београд, 2003.

people living in urban and rural areas is almost equal and the most of increase of urban population is located in developing counties which is causing huge problems. The urbanization of poor is something that is expected in the near future.

Growth of the urban population in Serbia was the most intensive during the 60s of the 20th century. It was motivated by large number of people coming from the rural area to urban area. Census in 1991 showed that for the first time Serbia had more people living in urban areas and towns than in villages. Precisely 4, 9 million of people lived in towns or 50,7%, which means that the center of development moved into urban parts of the country. The last census (2002) showed that the number of people in urban areas increased and it is now 56%. Belgrade still has more inhabitants than any other city. It has 1, 5 million people and is five times larger than Novi Sad, which is the first after Belgrade. Serbia has inherited the structure of small town so that we can say that the urbanization develops according to the standards, though still with some shortcomings. The aim can be homogenization of the demographic development, changes in the demographic development, more unified and rational spatial planning and the arrangement of population.